

In een halve eeuw de wereld rond II

In een halve eeuw de wereld rond II

**Reisherinneringen en
beschouwingen**

Peter Franken

Schrijver: Peter Franken
Coverontwerp: Peter Franken
ISBN: 9789464352771
© Peter Franken

Inhoud

Voorwoord	6
10 In en om de Middellandse Zee	7
11 De Arabische wereld	41
12 India en Nepal	91
13 De Zijderoute	138
14 China	189
15 Japan	239
16 Myanmar en Thailand	271
17 Indochina en Singapore	302
18 Indonesië	343
Inhoud alle delen	363
Over de auteur	364

Voorwoord

Een paar jaar geleden bladerde ik weer eens in *A moveable feast*, een boekje van Ernest Hemingway waarin hij in een serie korte schetsen terugkijkt op zijn verblijf in Parijs in de jaren 1920. Dat bracht me op een idee en daarmee houdt ook direct elke vergelijking met deze beroemde schrijver op.

In mijn leven heb ik veel gereisd, avontuurlijke en minder avontuurlijke reizen naar verre oorden, autotochten door Europa, later veel opere-reizen, ook naar festivals zoals in Bayreuth en Salzburg. Al met al heb ik in een halve eeuw meer dan honderd landen bezocht, het ene wat intensiever dan het andere, maar zodoende verbleef ik bij elkaar meerdere jaren in het buitenland. Van al die reizen is behoorlijk wat in mijn herinnering blijven hangen en nu leek de tijd gekomen om daarvan eens iets op te schrijven.

Het zijn geen stukjes met alleen maar reisherinneringen geworden. Ik heb er de nodige beschouwingen in verwerkt waarin een link wordt gelegd met mijn kijk op de wereldgeschiedenis. Verder geven reisherinneringen al gauw aanleiding tot associatieve zijsprongen en die zijn er dan ook volop in dit boek te vinden. Het verhaal beslaat een halve eeuw beginnend in 1968 toen ik voor het eerst langere tijd in het buitenland doorbracht na het behalen van mijn eindexamen gymnasium. Alle continenten behalve Antarctica passeren de revue.

Het boek bestaat uit drie delen. In deel 1 passeren vrijwel alle landen van Europa de revue. Doordat er een paar roadtrips naar verre oorden in zijn verwerkt, komen er ook een stuk of tien landen buiten Europa aan de orde maar de nadruk ligt op het 'thuiscontinent'. Deel 2 is afgezien van een aantal landen in en rond de Middellandse Zee geheel gewijd aan Azië. In deel 3 komen de overige continenten aan de orde. Dat die splitsing is gemaakt werd vooral ingegeven door een overweging van praktische aard: het boek werd gewoon te dik.

Ik wens de lezer veel genoegen en herkenningsmomenten bij het lezen ervan.

Rotterdam, 2021-2022

10 In en om de Middellandse Zee

Griekenland

In hoofdstuk 2 beschreef ik de roadtrip in 1971 naar Turkije en Griekenland. Alle landen die daarin werden aangedaan heb ik later nog een of meer keren bezocht, waarvan Griekenland in 2001.

Dertig jaar na dat eerste bezoek bleek het land uiterlijk behoorlijk veranderd, vooral op het punt van de infrastructuur. De Grieken hadden het in het buitenland geleende geld zo op het oog ruimhartig besteed aan verbetering van het wegennet en de bouw van een nieuw vliegveld nabij Athene. De Olympische Spelen van 2000 waren daarvoor natuurlijk een mooie aanleiding geweest. Toch wel verrassend waren de spelen van 1996, exact een eeuw na de eerste Olympiade van 1896, toegewezen aan Atlanta in plaats van Athene. Dat daar het hoofkwartier van hoofdsponsor Coca Cola was gevestigd, zal hiermee wel van doen hebben gehad. Maar 2000 was natuurlijk ook een mooi jaartal en in Griekenland had men zich er al gauw mee verzoend.

Ik was er op een korte georganiseerde rondreis van een week, dankzij de nieuwe wegen lang genoeg om behalve Athene en alle beroemde plekken op de Peloponnesos ook nog Delphi en de Meteora kloosters aan te doen. Bijna alles was nog exact zoals ik het me herinnerde. De parkeerplaats bij Mycene die bij de uitrit plotseling een halve meter naar omlaag dook als je te ver naar rechts aanstuurde, lag nog steeds rustig te wachten op onfortuinlijke automobilisten die dat te laat bemerkten. En de camping in Delhi waar ik ooit tegen een glazen deur was aangelopen lag erbij alsof de tijd had stilgestaan. Alleen het Syntagmaplein in Athene bood een andere aanblik nu het caféterras was opgedoekt, kaal en ongezellig. En de Plaka was niet geheel ontsnapt aan de sloophamer, des te nadrukkelijker te zien daar de herbouw op plekken niet van de grond was gekomen. De gezellige 'Odos Mnisikleios met het pension van Madame Kokkinou bood nu een troosteloze aanblik.

Uiteraard waren alle verwijzingen naar het kolonelsrégime al hoog en breed verdwenen, net als die stieren die vroeger als reclame voor Osborne sherry in het Spaanse landschap stonden overigens. Er heerste de stilte voor de storm die tien jaar later het land, en de rest van Europa, zou teisteren: de Griekse schulden crisis. Voor velen bevestigde dit het oude vooroordeel als zouden Grieken niet te vertrouwen zijn.

In de Grieks-Romeinse mythologie wordt dit stigma teruggevoerd op de geschiedenis rond de Trojaanse oorlog. Nadat de stranden rond Troje negen jaar lang voortdurend een strijdtoneel waren geweest, namen de leiders van de Grieken (door Homerus ook vaak 'Danaoi' genoemd) hun toevlucht tot de krijgslist van het Paard van Troje. Dit wordt aanvankelijk door de stomverbaasde Trojanen beschouwd als een soort afscheidsgeschenk. In Vergilius' Aeneis wordt verteld dat de Trojaanse hogepriester Laocoön een angstig voorgevoel krijgt bij het zien van het houten gevaarte en zijn stadgenoten waarschuwt het geschenk niet te aanvaarden.

Daarbij schreeuwt hij de gevleugelde woorden:

'Equo ne credite, Teucri! Quidquid id est, timeo Danaos et dona ferentes'. 'Vertrouw het paard niet, Trojanen! Wat het ook is, ik vrees de Danaërs, ook als zij geschenken aanbieden!'

In Griekenland was men van mening dat de rest van de wereld aan hen zoveel te danken had, dat men het niet kon maken het land nu af te rekenen op zoiets banaals als een frauduleuze staatsboekhouding. Ergens had men daar wel een puntje.

Het belangrijkste exportproduct van Griekenland is de democratische bestuursvorm. Inmiddels is wel duidelijk dat de waarde hiervan sterk is gedevalueerd, vooral doordat het principe is toegepast in een geheel andere dan de oorspronkelijke context. De oudst bekende democratie stamt uit Athene en gaat twee en een half millennia terug. De stadstaat werd niet geregeerd door een vorst met absolute macht maar door het volk. Alle vrije burgers van de stad stemden in een centrale volksvergadering op gelijke voet over wetgeving en benoemingen voor belangrijke posten. Via een schervengericht konden ambtsdragers die te veel macht naar zich toetrokken, weer worden afgezet. Het stemrecht was wel zeer beperkt: vrouwen, slaven en vreemdelingen mochten in Athene niet deelnemen. Waar men over kon beslissen was het wel en wee van een betrekkelijk kleine gemeenschap zonder beperkingen als gevolg van aangegane verplichtingen met externe partijen. Je zou het kunnen vergelijken met een stadsdeelraad die besluiten neemt over zaken als ruimtelijke ordening, rioolbelasting, toezicht op de kwaliteit van producten die op de markt worden verkocht en zo meer.

Zodra echter het democratisch principe wordt toegepast in een groter verband raakt de directe invloed van de burgers onherroepelijk op de achtergrond tot er niet veel meer van over is dan de mogelijkheid eens in de zoveel tijd een regering weg te stemmen. Verder wordt direct duidelijk dat democratie in dit verband niet moet worden verward

met vrijheid. Het oude Athene was een slavenstaatje, zoals trouwens alle steden in Griekenland in die tijd.

Minder controversieel is de bijdrage van de Grieken aan de ontwikkeling van het culturele klimaat in het Middellandse Zee bekken. Het begon met de vestiging van kleine kolonies waarvan met name in Zuid Italië en Sicilië de overblijfselen nog goed zichtbaar zijn. Dichter bij het moederland vestigden de Grieken zich aan de kust van Klein Azië, het huidige Turkije. Plaatsen als Ephese, Pergamon en Halikarnassos hebben net zo'n grote weerklank in de geschiedenis als Athene en Sparta. Na de kortstondige heerschappij van Alexander de Grote kwam het huidige Midden Oosten lange tijd onder Grieks bestuur en werd het Hellenisme de cultuur van de maatschappelijke bovenlaag. De komst van de Romeinen veranderde daar feitelijk niet veel aan. Er kwam een laagje Latijnse vernis over de Hellenistische cultuur en de openbare gebouwen werden opgetrokken in Romeinse stijl. Maar de voertaal bleef Grieks en toen het westelijk deel van het rijk onder bestuur van Germaanse stammen kwam, bleef het Griekse deel in het oosten nog duizend jaar bestaan als het Byzantijnse Rijk met Constantinopel als hoofdstad. Hierdoor bleef een groot deel van de klassiek-Griekse erfenis de vernietigingsdrang van de Rooms Katholieke Kerk in het Westen bespaard. Al met al is er veel overgeleverd uit de Griekse oudheid op het gebied van bouwkunst, beeldende kunst, medische handboeken en literatuur.

Turkije

In 1973 doorkruiste ik Turkije op weg naar India. Afgezien van een kort bezoek aan Ankara en overnachtingen in Sivas en Erzurum heb ik bij die gelegenheid van Anatolië, het Aziatische deel van het land, niet veel meegekregen. We waren op doorreis en het rijden door het dunbevolkte oostelijk deel van het land was een ervaring op zich.

In 1993 reisde ik met een groep een week door het westelijk deel van Anatolië, gevolgd door een verblijf van een week in Bodrum, nabij het antieke Halikarnassos. Voor ik daar nader op in ga eerst iets over het Ottomaanse Rijk, de voorloper van het moderne Turkije.

Het Byzantijnse Rijk was voor een belangrijk deel haar grondgebied in het Midden Oosten kwijtgeraakt aan de oprukkende Arabieren die er een islamitisch rijk stichtten. Op hun beurt werden de Arabieren als heersende klasse verdreven door de Selcukken, een Turkse stam uit Centraal Azië die tijdens haar migratie tot de islam was bekeerd. Een tweede migratiegolf bracht een stam onder leiding van Osman naar het westen en wist de Byzantijnen uit Anatolië te verdrijven, het laat-

ste restant van het in Azië gelegen deel van voorheen het Romeinse Rijk. Dit markeert het begin van het Ottomaanse Rijk, zo genoemd naar Osman, de 'stamvader' van deze Turken. Anders dan de overige delen van het Byzantijnse Rijk is Anatolië dus geïslamiseerd door Turken, Arabieren hebben er nooit een voet aan de grond gekregen. Dat is ook goed te zien aan de bouwstijl van de moskeeën, geïnspireerd door de Byzantijnse koepelbouw in plaats van de platte gebouwen met een woud aan ondersteunende zuilen.

Gaandeweg breidde de Ottomaanse overheersing zich uit over een groot deel van het Midden Oosten, de Maghreb en de Balkan. Maar eind 19^e eeuw was dit wereldrijk al behoorlijk geslonken en na afloop van de Grote Oorlog werd het rijk opgedeeld door Frankrijk, Italië en Engeland als onderdeel van het Verdrag van Sèvres, ook zo'n vredesconferentie 'in de schaduw van Versailles' net als Trianon. Griekenland kreeg Macedonië, Thracië en de westkust van Anatolië toebedeeld, oud Grieks cultuurgebied, maar onder leiding van Kemal Atatürk wisten de Turken dat deel van Anatolië terug te veroveren. Gevolg was een volksverhuizing waarbij veel Grieken naar het westen trokken en Turken uit Macedonië en Thracië naar het oosten. Atatürks geboorteplaats Thessaloniki behoort sindsdien tot Griekenland. De relatie tussen beide landen is als gevolg van deze oorlog nog steeds, nu een eeuw nadien, tamelijk gespannen. Onder Atatürk werd het land een seculiere staat en dat is het gebleven tot het einde van de eeuw toen Erdogan daar de klad in liet komen, culminerend in het herstel van de status van de Aya Sofia in die van moskee.

De korte rondreis in 1993 begon in Izmir, het vroegere Smyrna. Deze stad werd gesticht in de 11^e eeuw BCE als Griekse kolonie en na diverse keren te zijn verwoest vanaf 330 BCE in opdracht van Alexander de Grote herbouwd. Tijdens de Ottomaanse bestuursperiode was het een uitgesproken kosmopolitische stad met een bevolking van Grieken, Armeniërs, joden en Turken, waarbij laatstgenoemde groep minder dan een derde van het totaal uitmaakte. Sinds de gedwongen emigratie van de Grieken en Armeniërs een eeuw geleden is Izmir een Turkse stad, met alle charmante kenmerken van dien. Na Istanbul en Ankara is het de prettigste stad om in Turkije te bezoeken, zo meen ik.

Smyrna is samen met Ephese en Sardis een van de zeven christelijke gemeenten die worden genoemd in de Apocalyps van Johannes. Sardis was ooit de hoofdstad van het Lydische Rijk, bekend van koning Croesus en was ten tijde van het Romeinse Rijk een regionale hoofdstad. Het was de eerste stop vanuit Izmir en we kregen een rondleiding langs de ruïnes op het archeologisch terrein. We overnachtten in Afy-

onkarahisar waar ik het niet kon laten om voor een van de reisgenoten een doosje Turks Fruit te kopen. Het was een pasgetrouwd nogal onschuldige meisje dat uiteraard Olga heette. We kregen allemaal een stukje toegeschoven na afloop van het gezamenlijke diner.

Ankara kende ik niet terug van twintig jaar eerder. Het was nu een drukke stad, veel verkeer en overal mensen. We bezochten er het Museum van de Anatolische beschavingen en het mausoleum van Atatürk. Anders dan zijn collega dictators Dimitrov, Lenin en Mao is hij niet gebalsemd. Het mausoleum is een 'leeg' gebouw, feitelijk een museum gewijd aan de nagedachtenis van de grondlegger van het moderne Turkije.

De volgende stop was Göreme in Cappadocië. Het sprookjesachtige gebied staat bekend om haar rotsen in de vorm van puntmutsen, ondergrondse steden en kleine kerkjes. Door erosie van vulkanisch gesteente zijn tufsteenkegels en andere complexe structuren ontstaan die de omgeving een onwezenlijke aanblik bieden. Vanuit Göreme bezochten we een ondergrondse stad, feitelijk een uitgestrekt holencomplex. In tijden van nood kon de bevolking zich hier langere tijd schuil houden voor plunderende legers, en die kwamen nog wel eens langs in dit deel van de wereld. De betrekkelijk zachte steen van het bergachtige gebied maakt het relatief gemakkelijk er gangen en grotere ruimtes in te maken. Niettemin moet het een heel karwei zijn geweest.

De volgende stop was Konya, bekend van Mevlâna. Aan deze Perzische Sufi mysticus is een groot en interessant museum gewijd dat tevens dienst doet als het hoofdkwartier van de Mevlevi orde, beter bekend als de dansende dervishen. Daarna ging de tocht naar Pamukkale dat bekend staat om zijn aflopende waterterrassen, uitgeslepen door een rivier die over een breed kalksteengebied naar beneden stroomt. Het geheel biedt een leuk schouwspel, hoewel de badende toeristen daar wel enige afbreuk aan doen. Het is echt zo'n plek die de status van natuurgebied verdient zoals Plitvička Jezera in Kroatië, dus afgebakende paden maar geen gebadder. Via het archeologische complex van Afrodisias ging de weg terug naar Izmir. Afrodisias is een betrekkelijk onbekende bestemming voor 'ruinetoeristen' maar verdient zeker meer erkenning. Er is een goed geconserveerd theater, een complete renbaan, een straat met herkenbare gebouwen en een gerestaureerde tempel te bewonderen. Opgravingen waren nog in volle gang, de toekomst zal leren of er nog meer wordt gevonden. Kijkend naar plaatjes op internet constateer ik in elk geval dat er anno 2021 al heel wat meer te zien is dan ik mij uit 1993 kan herinneren.

Aangekomen in Izmir reden we direct door naar Bodrum, een aardige badplaats in het zuiden, pal tegenover het Griekse eiland Kos. Van hieruit maakte ik nog een excursie naar Ephese, een van de bekendste plaatsen uit de oudheid. Ook daar is betrekkelijk veel te zien, al is er wel het nodige gerestaureerd sinds de jaren '70. Zo was de gevel van de bibliotheek, het beeldmerk van deze grote Romeinse ruïnestad, in 1971 nog een brok stenen. In de nabijheid liggen de overblijfselen van de tempel van Artemis, een van de zeven antieke wereldwonderen. En nabij Bodrum was ooit het grafmonument van Mausolus dat zijn naam heeft gegeven aan de mausolea die erna kwamen. Al met al was deze trip een aardige aanvulling op eerdere Turkije ervaringen.

Nadien ben ik nog wel een keer in Istanbul geweest, in 2002, waarbij ik een aantal plekken heb bezocht die in 1971 en 1973 buiten mijn interessegebied vielen. Zo volgde ik een rondleiding in het Dolmabahçe Paleis dat ten noorden van Taksim in 1865 aan de Bosporus werd gebouwd in opdracht van sultan Abd-ul-Mejid, die vervolgens het hele hof officieel verhuisde vanuit het Topkapı Paleis naar dit nieuwe onderkomen. Het paleis steekt de behuizing van de grote Europese vorstenhuizen naar de kroon en leidde bijna tot bankroet voor de Ottomaanse staatskas. Moderne luxe en uitstraling moesten de sultan een eigentijds gezicht geven, niet langer een oriëntaalse potentiaat die in het verleden leefde maar de evenknie van de tsaar en vorsten van West Europa.

Op het terrasje naast de Blauwe moskee, gelegen aan het voormalige hippodroom, had ik vele malen thee gedronken. Maar een bezoek aan de zich onder dat plein bevindende wateropslagplaats, de Basilica Cisterne, was er nog niet van gekomen. Die omissie werd nu goedge maakt. Het is een schitterend gewelf dat iedereen zou kunnen kennen van de film *From Russia with love*, de tweede James Bond film ooit. Het gewelf dateert uit de zesde eeuw en is gebouwd in opdracht van Justinianus om zeker te zijn van een goede watervoorziening in tijd van droogte en in geval van een beleg van de stad. Met 80.000 m³ water kon men zeker vroeger toen de bevolking veel kleiner was behoorlijk vooruit.

Vlak bij de voormalige stadsmuur die stamt uit de tijd van Theodosius bezocht ik de Chorakerk. Het gebouw vindt zijn oorsprong in de vijfde eeuw maar is vele malen herbouwd en aangepast. Het is de enige kerk in Istanbul waarin veel mozaïeken uit de vroeg christelijke tijd bewaard zijn gebleven of tenminste niet onder een kalklaag zijn wegge-moffeld. Een ervan toont een figuur waarvan wordt beweerd dat het Jacobus is, de 'broer van de heer'. Aansluitend liep ik nog even naar de

stadsmuur maar daarvan is maar weinig over. Het is vooral kennis van een historische plek waaraan een bezoekje zijn waarde ontleent. Een boottochtje over de Bosporus bracht me tot vlakbij de Zwarte Zee en daarmee was mijn hernieuwde kennismaking met Istanbul en ook met Turkije beëindigd.

Goed beschouwd heb ik er nu niet meer zo heel veel te zoeken, strand en badplaatsen zijn niet aan me besteed en het huidige politieke klimaat maakt het niet echt tot een aantrekkelijke bestemming.

Israël

Een reis naar Israël was om meerdere redenen bijzonder. Het land was nr. 100 in de lijst van soevereine staten die ik aandeed en tevens het laatste in de deelverzameling landen in en rond de Middellandse Zee. Dat het er pas in 2013 van kwam had verschillende oorzaken, maar het uitstel had vooral van doen met de politieke situatie en het gevoel van onveiligheid. In het voorjaar van 2013 was het relatief rustig in Israël en Palestina maar in buurland Syrië woedde een burgeroorlog. Eigenlijk verwachtte ik maar weinig toeristen in het land en dat bleek op zich geen verkeerde inschatting. Maar er reden wel bussen vol met bijbeltoeristen die zich beperkten tot een route langs de 'Jesus trail'. Zo nu en dan kwamen we op onze rondreis een groep christenen uit Bangalore tegen waaronder zich een nonnetje bevond dat zo weggelopen leek uit *The sound of music*.

Voor ik nader inga op de feitelijke reis eerst iets over de recente geschiedenis van het land.

Na het uiteenvallen van het Ottomaanse Rijk was het gebied overeenkomend met het huidige Irak, Jordanië en Palestina als mandaatgebied toegevallen aan Groot Brittannië. Daarmee werd dat land verantwoordelijk voor de gevolgen van de joodse immigratie in Palestina en de wens van de zionisten een joodse staat te stichten. Reeds in 1921 werd het mandaatgebied Palestina gesplitst in twee delen met de Jordaan als scheidslijn. Vestiging van joodse kolonisten kon voortaan exclusief in het westelijk deel plaatsvinden. In 1945 werd het mandaatgebied ten westen van de Jordaan bewoond door ruim 1,8 miljoen mensen waaronder ruim 0,6 miljoen joden. Door landaankopen van Ottomaanse grootgrondbezitters hadden de joden ongeveer 7% van het gebied wettelijk in bezit gekregen, voornamelijk in de districten Ramle, Jaffa (inclusief Tel Aviv), Tulkarm, Haifa, Nazareth, Beisan, Tiberias en Safad. Het joodse aandeel in deze districten liep uiteen van 14% (Ramle) tot 39% (Jaffa). De spreiding van de bevolking laat een

ander beeld zien: het district Jaffa was overwegend joods en verder een groot joods aandeel in de districten Haifa en Jeruzalem.

Na WO II willen de Britten van hun mandaat af. Irak was al in 1932 een zelfstandige staat geworden en Palestina zorgde voor veel (vrijwel onoplosbare) problemen. Het oostelijk deel verkreeg op 25 mei 1946 zijn soevereiniteit waarmee het koninkrijk Jordanië ontstond. Het westelijk deel werd in meerderheid bewoond door Arabieren en zou in beginsel als volgende aan de beurt kunnen zijn: stichting van de staat Palestina. Daar werd door de joodse gemeenschap ter plekke en zionistische organisaties wereldwijd krachtig tegen gelobbyd. De joden wilden een eigen staat in het gebied en meenden in hun recht te staan omdat het hun oorspronkelijk thuisland betrof.

Van Arabische kant werd daar tegenin gebracht dat stichting van een joodse staat op grondgebied waar de joden slechts een derde van de bevolking uitmaakten een schending was van het UN handvest voor wat betreft het zelfbeschikkingsrecht van volkeren.

De UN stelde vervolgens een commissie in die heel toepasselijk kwam met een plan dat veel weg had van een salomonsoordeel: verdeling van het gebied in twee onafhankelijke staten die een economische eenheid zouden blijven vormen, Israël en Palestina. De Arabische Liga waarin de Arabische staten zijn verenigd was hier mordicus tegen. In het kader van de algemene natievorming wereldwijd zag men geen enkele aanleiding om het gebied niet uit te roepen tot een onafhankelijke Arabische staat, Palestina, met een joodse minderheid. Ter adstructie werd gesteld dat er meer dan een miljoen joden leefden in Arabische landen en dat die minderheid al eeuwenlang geen problemen (meer) opleverde.

Kwam bij dat het nodig was joden en Arabieren binnen het gebied te verplaatsen om tenminste een deelgebied te creëren met een joodse meerderheid. Gelet op de getalsverhoudingen van 1945 zou dat niet eenvoudig zijn. Op 29 november 1947 wordt het verdelingsplan in stemming gebracht in de Algemene Vergadering van de UN. Het wordt aangenomen met 72% van de uitgebrachte stemmen. Van de aangesloten landen stemmen er 33 voor en 13 tegen, 10 onthouden zich van stemming. De gehele Arabische wereld is tegen het voorstel, evenals onder meer India, Pakistan, Iran, Afghanistan, Turkije en Griekenland. De Britten besluiten vervolgens per 14 mei 1948 middernacht hun mandaat als beëindigd te beschouwen, ongeacht de verdere ontwikkelingen. In de avond van die 14e mei wordt door David Ben Goerion de joodse staat Israël uitgeroepen. De volgende dag rukken uit de omringende Arabische landen troepen op om, zoals nadrukkelijk lang tevo-

ren aangekondigd, het gebied te bezetten en de joden de zee in te drijven. Dat loopt anders. Israëlische troepen houden stand en weten grote delen van het beoogde Palestijnse deel van het gebied te veroveren. Een aanzienlijk deel van de Arabische bevolking zoekt zijn toevlucht in de omringende landen in afwachting van de mogelijkheid terug te keren na de stichting van een Palestijnse staat in het gehele voormalige mandaatgebied. Tot op de dag van vandaag bewonen zij en hun talrijke nakomelingen vluchtelingenkampen in Libanon en Jordanië. Vanuit de Arabische landen komt snel een joodse vluchtelingenstroom op gang, richting Israël met als gevolg dat na een aanwezigheid van twee millennia er plotsklaps vrijwel geen joden in deze gebieden meer verblijven.

Tijdens de Zesdaagse oorlog in 1976 verovert Israël het resterende deel van het voormalige mandaatgebied. Verder wordt de Golanhoogte op Syrië veroverd en de gehele Sinai op Egypte. Na de Yom Kippur oorlog in 1973 worden vredesverdragen gesloten met Jordanië en Egypte waarbij de Sinai weer wordt afgestaan. Sindsdien zijn er geen territoriale veranderingen meer opgetreden. Inmiddels wordt van Palestijnse kant gesteld dat men alsnog het verdeelingsplan uit 1947 gerealiseerd wil zien, het plan waar men indertijd mordicus tegen was. Eindeloos voortslepende onderhandelingen over de stichting van een Palestijnse staat, eufemistisch aangeduid als 'het vredesproces', hebben weinig tastbaars opgeleverd. Er is sprake van Palestijns zelfbestuur in een deel van het gebied maar wel onder militaire controle van Israël. De opkomst van de fundamentalistische islam heeft inmiddels de veiligheid in het gebied dusdanig uitgehold dat een werkbare oplossing van het Palestina probleem er wel nooit meer zal komen, althans niet in de 21^e eeuw.

Na de stichting van Israël is er een grote instroom van joodse emigranten uit met name Rusland op gang gekomen. In Polen, Oekraïne, Litouwen en Wit Rusland waren er niet zo veel meer over maar de joodse populatie in de Russische Federatie was grotendeels aan de holocaust ontkomen. Voor veel Oost-Europese joden is Israël slechts een tussenstation geweest, noodzakelijk om toestemming tot emigratie te krijgen. Daarna trad alsnog verspreiding op (the diaspora continues) over de wereld met de nadruk op de USA. In Israël heeft dat geleid tot een verschuiving van de balans richting Sefardische en Oriëntaalse joden.

Terugkijkend op de ontwikkelingen die volgden op de ontmanteling van het Ottomaanse Rijk kan het volgende worden opgemerkt over het Midden Oosten.

Egypte is vanaf Alexander tot 1946 – ruim twee millennia – geen soeverein land geweest. Andere Arabische landen hebben geen enkel staatkundig verleden. De stichting van een joodse staat als erfgenaam van het Ottomaanse Rijk is zodoende even legitiem als het stichten van staten als Irak, Jordanië en Saoedi Arabië. Doordat veel Arabieren profiteerden van de vrije migratie binnen het Ottomaanse Rijk terwijl de immigratie gequoteerd was, kon de Arabische bevolking van Palestina sterker toenemen dan de joodse in de periode dat door de vestiging van joodse kolonisten de welvaart in het gebied significant begon te stijgen. Plotseling werd Palestina een aantrekkelijk woongebied en dat bleef het ook in de mandaatperiode toen immigratie van joden nog steeds aan quota bleef gebonden. Dat de joden volgens de census van 1945 sterk in de minderheid waren in het mandaatgebied West Palestina heeft dus meer te maken met ongelijke kansen dan met historische demografie.

Niettemin trok het credo 'zelfbeschikkingsrecht van volkeren' dat verankerd was in het zojuist gereedgekomen handvest van de UN een wissel op de geloofwaardigheid van een opgelegde twee staten oplossing, zonder voorafgaand referendum. Nood breekt wetten en de grote groepen ontheemde joden uit Europa moest per direct een thuisland worden geboden.

De stichting van Israël is een van de belangrijkste gebeurtenissen in de periode na WO II geweest. Het heeft geleid tot aanhoudende politieke onrust in de regio en als gevolg van geopolitieke belangen tot een potentiële bedreiging van de wereldvrede. Zover had het nooit moeten komen, het had ook wel anders gekund getuige de herinrichting van Midden Europa.

Na WO II zijn miljoenen Duitsers verdreven uit Oost Pruisen en Silezië en hebben zich gevestigd in Duitsland ten westen van de Oder Neisse linie. Tegelijkertijd zijn miljoenen Polen uit het westen van Oekraïne en het oosten van Polen naar de gebieden overgebracht die door de Duitsers waren verlaten. Gevolg was een verschuiving van de Poolse staat in westelijke richting en effectieve scheiding van Polen en niet-Polen. Het huidige Polen is een van de meest etnisch homogene staten ter wereld. Dat ging allemaal niet zonder slag of stoot maar is geen blijvend politiek probleem geworden.

Zo op het oog lijkt deze volksverhuizing sterk op de uittocht van Palestijnen uit Israël in 1948 en de influx van een vergelijkbaar aantal joden uit de omringende Arabische landen. Maar waar het in Polen kon worden afgedwongen door Stalin en de Duitsers er niets tegenin konden brengen, werd het in Palestina tot geopolitieke speelbal van de

grote mogelijkheden. Als de grondlegger van het zionisme Theodor Herzl had kunnen voorzien hoe belangrijk de regio zou worden door de aanwezigheid van een enorme olievoorraad, dan was hij vast minder optimistisch geweest over de kans op slagen van zijn plan.

Ik nam deel aan een groepsreis van twee weken waarin zowel de bijbelse als de historische highlights van het gebied op het programma stonden. We kwamen tegen middernacht in Tel Aviv aan waar we de volgende dag rustig de stad gingen verkennen. Hoewel de Ottomaanse Sultan geen gehoor had willen geven aan de wens van Herzl om in de provincie Syrië-Palestina een zelfbesturend joods thuisland te creëren onder Ottomaanse soevereiniteit gaf hij vijf jaar na diens dood wel toestemming tot de stichting van een nieuwe stad aan de kust in de buurt van Jaffa, het gebied waarin zich inmiddels al veel joodse kolonisten hadden gevestigd. In 1909 werd begonnen met de bouw van Tel Aviv ('Lenteheuvel'), thans de grootste joodse metropool ter wereld.

Lopend door deze stad zijn de gebouwen uit de beginperiode nog duidelijk herkenbaar. Maar wat de aanblik van de stad vooral bepaalt is de bebouwing uit de jaren '30 en '40, de periode waarin de Nieuwe Zakelijkheid in Europa in de mode kwam met het Bauhaus als uithangbord. Een groot deel van de binnenstad van Tel Aviv is opgetrokken in Bauhaus stijl, witte huizen met platte daken, wel met kleinere ramen dan in Duitsland in verband met de hitte. Het complex staat gelukkig op de werelderfgoedlijst van Unesco zodat restaureren voorrang krijgt boven nieuwbouw.

De wijk wordt aan de westkant begrensd door het strand en aan de oostkant door een boulevard die in een wijde lus het geheel omvat. In het zuiden draagt deze de boulevard de naam van Rothschild, verderop die van Chen en tenslotte Ben Goerion.

Ondanks dat het pas 29 april was en de stad aan zee ligt, was de hitte op de schitterend aangelegde en met bomen omzoomde Boulevard Rothschild nauwelijks uit te houden. Het was typisch zo'n moment dat Noël Coward vereeuwigde in zijn liedje 'Mad dogs and Englishmen go out in the midday sun'.

Na een lunch op een schaduwrijk terras bij café Nehama Vahetzi ging de wandeling verder over Dizengoff Street voor een kort bezoek aan het Bauhaus Centre en verderop het centrum van het vooroorlogse Tel Aviv: Dizengoff Square, een fraai aangelegd plein in Bauhaus stijl dat helaas nu ontsierd wordt door een verhoogde voetgangerspromenade rondom. Vanuit verkeersveiligheidsoogpunt een logische aanpassing maar architectonisch een aderlating.

Meer naar het noorden werd het woonhuis van Ben Goerion bezocht, de eerste premier van Israël. Het is een klein gebouw dat duidelijk uit de vroege kolonisten tijd stamt. Het huis is ingericht als museum en er valt veel te ontdekken over de voorgeschiedenis van de staat Israël en Ben Goerions rol daarin. Bekend is zijn uitspraak dat de staat Israël er moest komen, al zou hij er voor op zijn hoofd moeten gaan staan. Een foto laat hem in deze stand zien op het strand, heeft vast veel geholpen.

De volgende ochtend vroeg nog eens rustig door diverse woonstraten in het Bauhaus kwartier gelopen, een unieke wijk. Nergens ter wereld is zo'n grote concentratie van gebouwen te vinden in deze stijl, voor iemand die er zijn hart aan heeft verpand een memorabele wandeling. Intussen was in Amsterdam de kroning van Willem Alexander in volle gang. Ik heb er niets van meegekregen maar achteraf gehoord dat het beslist heel aardig was geweest allemaal.

Vanuit Tel Aviv ging de reis naar de ruïne van Caesarea, de hoofdstad van de provincie ten tijde van het Romeinse Rijk. Vazalkoning Herodes de Grote en later de bekende stadhouder Pontius Pilatus hadden er hun paleis. Caesarea had een grote haven en het archeologisch terrein laat zien dat het een indrukwekkende stad geweest is. Havenhoofden, een groot theater en een aquaduct zijn de belangrijkste blikvangers maar daarnaast is er een veelheid aan overblijfselen van kleinere gebouwen te ontwaren.

Na een vergeefse poging om in de omgeving van Haifa het graf van Rothschild te lokaliseren besloten we de dag voor een maaltijd en overnachting in het Carmelitessen klooster nabij Haifa, toepasselijk gelegen op de helling van het Carmelgebergte. Er wonen nog maar weinig nonnen en om uit de kosten te komen heeft men een vleugel opengesteld voor betalende logees.

In de buurt van het klooster werd even tijd genomen voor een bezoekje aan een grot waar de profeet Elia zich zou hebben opgehouden, de eerste 'bijbelstop'. En vandaar ging het naar Haifa, te beginnen bij het indrukwekkende hoog gelegen heiligdom van de Bahai sekte. Het bahai-geloof is een monotheïstische religie die in de 19^e eeuw gesticht is door Bahá'u'lláh in Perzië en de geestelijke eenheid van de mensheid benadrukt. Wereldwijd zijn er naar schatting ongeveer zeven miljoen bahai-gelovigen in meer dan tweehonderd landen en gebieden. Goed beschouwd is Bahai de zoveelste poging om voort te bouwen op religies die er aan vooraf gingen, zoals christendom, islam, mormon en cao dai. Ik las er het volgende over:

‘De bahai-leringen benadrukken de onderliggende eenheid van de grote wereldgodsdiensten. Religieuze geschiedenis wordt gezien als een ontvouwing van waarheid met behulp van een aantal goddelijke boodschappers, manifestaties van god genaamd, die elk een religie hebben gesticht afgestemd op de behoeften van hun tijd en het begripsvermogen van de mensen uit hun tijd. Onder deze boodschappers zijn Abraham, Krishna, Boeddha, Jezus en Mohammed de bekendste’. Een samenvatting van de belangrijkste principes luidt als volgt: ‘Het onafhankelijke onderzoek naar waarheid, ongehinderd door bijgeloof of overleveringen; de eenheid van de gehele mensheid; het principe waar alles om draait en de fundamentele leer van het geloof; het grondbeginsel van de eenheid van alle religies; de verwerping van alle vormen van vooroordeel met betrekking tot religie, ras, klasse of nationaliteit; de harmonie die moet bestaan tussen religie en wetenschap; de gelijkwaardigheid van man en vrouw, de twee vleugels, waarop de vogel der mensheid omhoog kan wieken; het invoeren van verplicht onderricht; het aannemen van een universele hulptaal; de afschaffing van de uitersten van rijkdom en armoede; de instelling van een wereldgerechtshof voor het bijleggen van geschillen tussen naties; de verheffing van werk, gedaan in de geest van dienstbaarheid, tot de rang van gebed; de verheerlijking van gerechtigheid als het heersende grondbeginsel in de menselijke samenleving, en van religie als een bolwerk voor de bescherming van alle volkeren en naties; en de vestiging van een duurzame en universele vrede als het hoogste doel van de gehele mensheid’.

Klinkt in elk geval interessant en uitnodigend voor wie behoefte heeft aan een religie.

Vanaf de heuvel liepen we over een wandelpad grenzend aan het park van de tempel naar beneden waar we in de oude Duitse kolonistenwijk kwamen. Er staat hier nog wel het een ander uit de oertijd van de joodse immigratie. Het zijn tamelijk basale gebouwen, overmaatse stenen blokhutten bijna, duidelijk niet ontworpen en gebouwd door echte vaklieden. Die vroege immigratie zag relatief veel intellectuelen zich in de door Rothschild aangekochte gebieden vestigen, weinig bouwvakkers. Naar aanleiding hiervan een anekdote.

Iemand naderde een bouwplaats in de Duitse kolonie en hoorde van veraf wat onbestemd gemurmel dat steeds sterker werd naarmate hij dichterbij kwam. Hij zag werklieden bezig elkaar stenen door te geven die vervolgens bij een metselaar terecht kwamen. Eenmaal op gehoorsafstand verstond hij wat er gezegd werd: ‘Bitte Herr Professor, Danke Herr Doktor, Bitte Herr Professor, Danke Herr Doktor’. Ook al

was men niet langer in Duitsland, de omgangsvormen bleven bewaard. Gelet op de 20^e eeuwse geschiedenis werkt die aanduiding 'Duitse kolonistenwijk' overigens wel even bevreedend.

De rest van de stad bleek weinig uitnodigend, Haifa is vooral een havenplaats en geen toeristisch oord. Als vestigingsgebied is de stad volledig voorbijgestreefd door Tel Aviv, in dat opzicht is het gebeuren hier een voetnoot geworden in de historie van de nieuw opgerichte staat Israël.

Van Haifa naar Akko is slechts een korte afstand. We namen er onze intrek in een strandhotel dat verder leeg stond, geen andere gasten. Een wat luxer hotel ernaast bood uitkomst, dat beschikte over een restaurant zodat we niet per se naar de binnenstad hoefden te lopen om wat te eten.

Akko staat ook bekend als Accre en speelde een belangrijke rol in de tijd van de kruistochten en het Koninkrijk Jeruzalem.

Begin jaren 1090 verkeerde Byzantium in een zeer ernstige crisis. Het land was vrijwel bankroet, de keizer Alexios Komnenos had te kampen met politieke onrust die zijn positie bedreigde, een groot deel van Anatolië werd beheerst door de Turken, de stam die later het Ottomaanse Rijk zou stichten. In uiterste nood zocht Alexios steun in het westen, en wel bij paus Urbanus II. Na het Grote Schisma van 1054 nadat paus Leo IX in Rome en patriarch Cerularius in Constantinopel elkaar wederzijds hadden geëxcommuniceerd, waren de gemoederen wel weer enigszins gekalmeerd en een mogelijke verzoening leek op termijn niet uitgesloten. Niettemin was het benaderen van de paus door de Byzantijnse keizer, die de feitelijke zeggenschap over de Oosters Orthodoxe Kerk had, een onverwachte stap. Hij appelleerde natuurlijk aan de paus als vertegenwoordiger van het christelijk geloof, niet als leider van de kerk, en speelde als troefkaart uit dat het voortbestaan van het christendom in het oosten op het spel stond.

Urbanus had zo zijn eigen problemen. De Duitse keizer Hendrik IV had een tegenpaus laten kiezen die vervolgens als tegenprestatie Hendrik tot keizer van het Heilige Roomse Rijk kroonde. Tegen deze Clemens III kon Urbanus aanvankelijk niet goed op en dat de roep om hulp uit het oosten tot hem was gericht in plaats van tot Clemens kwam hem zeer goed uit. De hulproep bereikte Urbanus in maart 1095 tijdens het door hem bijeengeroepen concilie in Piacenza en was het begin van een campagne waarin Urbanus in Frankrijk en Vlaanderen van hof tot hof zou trekken om de machthebbers warm te maken voor een campagne tegen de Turken en de 'mohammedanen' in het algemeen om zo de dreigende ondergang van Byzantium te voorkomen en het christe-

lijk geloof in dat deel van de wereld te redden. Terzijde was er het argument dat christelijke pelgrims in toenemende mate werden belemmerd in hun tocht naar Jeruzalem. Dus hoewel de 'heilige plaatsen' al eeuwen lang onder islamitisch gezag vielen, bedacht men nu dat deze bevrijd moesten worden waarbij het Heilige Land op de islam moest worden heroverd.

Edelen hadden in die tijd weinig meer te doen dan elkaar bevechten en feesten houden, een mogelijkheid tot het verwerven van roem in het oosten sprak velen wel aan. De belofte van kwijtschelding van alle zonden maakte het extra aantrekkelijk, dat was nog eens een aflat.

In november werd opnieuw een concilie bijeengeroepen, ditmaal in Clermont Ferrand, waar Urbanus zijn befaamde oproep deed om ten strijde te trekken tegens de mohammedanen, een tocht onder de banner van het ultieme christelijke symbool, het kruis. Vandaar de term kruistocht. Als vertrekdatum werd gekozen voor 15 augustus, de feestdag gewijd aan de ontslapenis van de Moeder Gods Maria, officieus de Maria Hemelvaart.

Keizer Alexios stelde stringente eisen aan de kruistocht. Hij zag het puur en alleen als een militaire veldtocht bedoeld om verloren terrein voor hemzelf en het christendom terug te winnen. Er mochten uitsluitend edelen en hun krijgers aan deelnemen, beslist geen pelgrims of andere personen die geen bijdrage aan de strijd zouden kunnen leveren. Verder diende de aanvoerders, vorsten in eigen land, zich als vazal op te stellen jegens de keizer, bevestigd door een eed van trouw. De primaire doelen waren de herovering van de belangrijke steden Nicea, Antiochië en een aantal andere bolwerken waaronder Edessa en Tarsus. Het Heilige Land kwam in het stuk niet voor, Alexios onderhield goede betrekkingen met de Selcukken die dat deel van het Midden Oosten en Perzië beheersten. Onderweg zou de kolonne door het Europese deel van het Byzantijnse Rijk reizen en de keizer gaf de garantie dat onderweg op plaatsen langs de route in alle noodzakelijke middelen zou worden voorzien. En zo gebeurde het ook.

Maar intussen probeerde de charismatische prediker Peter de Kluizenaar het idee van een kruistocht over te nemen. Hij had veel succes met zijn bevlogen oproepen om het Heilige Land van de ongelovigen te bevrijden, god wil dat. Een en ander leidde tot een tweede groep kruisvaarders die eerder vertrok dan de officiële strijdmacht. Het was een zootje ongeregeld: vrouwen en kinderen, pelgrims, priesters, vechtjassen etc. Voor hen was onderweg niets geregeld zodat ze al plunderend in hun levensonderhoud moesten voorzien. Aangekomen in Constantinopel was Alexios' eerste zorg de troep de Bosporus over

te krijgen, voordat ze zouden proberen de stad binnen te dringen. Dat lukte en eenmaal in Anatolië aangekomen ging dit samengeraapte leger roemloos ten onder tegen de Turken.

Het officiële leger arriveerde in de zomer van 1097 in Constantinopel waar de leiders met alle égarde werden ontvangen. De gebieden die ze op de Turken zouden veroveren, kwamen automatisch opnieuw onder het gezag van de keizer, men was door een eed gebonden aan leenheerschap ten opzichte van de keizer. Het zou een jaar duren voordat uiteindelijk Antiochië in handen van het leger kwam, waarmee Alexios' hoofddoel feitelijk was bereikt. Hoewel het leger inmiddels al was gedecimeerd door ziekte en oorlogsgeweld, besloot men toch verder te trekken richting Jeruzalem. Op 15 juli 1099 viel deze stad, na een langdurig beleg. De bevolking werd grotendeels uitgemoord, dat waren mohammedanen en christenen die met hen 'heulden', dus geen reden die levens te respecteren. Zo zal men vermoedelijk wel gedacht hebben.

Het was het begin van wat het Koninkrijk Jeruzalem zou worden, een gebied dat het grootste deel van de oostelijke Middellandse Zee kust omvatte. Na een kleine eeuw kwam Jeruzalem weer onder islamitisch gezag, de 'Franken' werden verdreven. De aanwezige kruisvaarders waren inmiddels vooral leden van de orde van de Tempeliers en de Johannier orde, kloosterorden met een gemengde taak: vechten tegen de ongelovigen en beschermen van pelgrims voor de Tempeliers, en verpleging van zieken en gewonden voor de Johanniers, die om die reden ook wel Hospitaalridders werden genoemd.

De Tempeliers trokken zich na de val van Jeruzalem terug op Akko en vestigden daar in 1191 hun hoofdkwartier. In 1291 viel ook Akko en trokken de Tempeliers zich terug op Cyprus en hun moederlanden in Europa. In 1312 werd de orde op last van de paus ontbonden. De Johanniers vestigden zich eveneens op Cyprus en vervolgens op Rhodos waar ze in 1522 door de Ottomanen werden verdreven. Hun laatste verblijf was op Malta, verderop meer hierover.

Akko bleek in 2013 een merkwaardige combinatie van oud en nieuw. Om de oude Arabische havenstad was als het ware een cordon gelegd van Israëliëse woonwijken. Men leefde daar duidelijk van elkaar gescheiden maar in kennelijke harmonie.

De Arabische stad is aan de landzijde ommuurd. In een voormalige munitie opslagplaats op de muur bezocht ik een klein museum, gewijd aan Galilea uit de tijd van het Britse mandaat en de jaren '50. Met speelgoed, blikjes, boeken, foto's, gebruiksvoorwerpen, tijdschriften, posters en zo meer werd de herinnering opgeroepen aan 'our beloved

Galilea'. Aandoenlijk maar ook een beetje kneuterig. In de stad bezocht ik de moskee en de markt en uiteraard ook de restanten van het imposante kruisvaarder kasteel. Dit bastion bezat zowaar een ontsnapingsroute, een lange tunnel die uitkwam op de kade, zodat men in geval van een beleg kon ontkomen over zee. In 1291 is dat daadwerkelijk gebeurd. In een uitspanning met overdekt terras aan de haven at ik vervolgens een plaatselijke specialiteit, de Petrus vis. Maar het was vooral de ligging aan de haven, met een hand op de balustrade en in de andere hand een biertje, dat het tot zo'n prettige lunchstop maakte. Akko vormde een plezierige kennismaking met het oude Palestina, van voor 1948, met een intact gehouden Arabische stadskern. Wat ermee te maken heeft is natuurlijk dat de stad pas in 1948 bij Israël werd gevoegd, voordien hadden er zich geen joodse kolonisten gevestigd. De stad staat model voor hoe het land zich had kunnen ontwikkelen als eenheidsstaat met een gemengde bevolking, zoals het Herzl ooit voor ogen stond.

De volgende dag, vrijdag 5 mei, reden we naar het hooggelegen dorpje Safed. Dat heeft een zeer oude historie maar echt interessant wordt het in de 16^e eeuw als er een influx op gang komt van joden die uit Spanje zijn verdreven. Sindsdien werd het een verzamelpunt voor studie van de joodse mystiek, de kabbala, waar men in Spanje mee was aangevangen. Daarvan zijn nog wel sporen te vinden maar het bleek nu vooral een kunstenaarsdorpje te zijn. Wel met oude synagogen voorzien van eerbiedwaardige Tora rollen natuurlijk. Daarna ging het naar Nazareth, een onooglijk stadje met een beroemde naam en natuurlijk een belangrijke stop op de Jesus trail. Hier staat de zogeheten Aankondigingskerk, gebouwd over de plek waar Josef zijn timmerwerkplaats had en het huisje waar Maria de aartsengel Gabriël gewaar werd. Ook waren die lui uit Bangalore er weer, zachtjes zingend op hun rondgang door dit hoogtepunt van hun reis, of tenminste een van de hoogtepunten. Kerkopzieners maanden hen tot stilte, geen gezang. Ik vond het bijna zielig voor ze, geen uiting mogen geven aan hun devotie, en dan helemaal uit India gekomen waar je altijd al tussen andersdenkenden moet leven. Overigens zag ik dit alles pas de volgende dag. Want die vrijdag wist de uitbater van een Falafeltentje ons de vertellen dat de kerk gesloten was voor bezoekers: 'Jesus is dood' sprak deze Palestijn eenvoudig. Het was de vrijdag voor de orthodoxe paaszondag natuurlijk, helemaal vergeten. Dus reden we door naar Capernaum voor een bezoek aan een archeologisch parkje met de ruïne van een synagoge waar Jesus nog gepreekt zou hebben. Een eindje verderop, met mooi uitzicht over het Meer van Galilea, staat de

Kerk van de Zaligspreking, op de plek waar Jezus de zogeheten Bergrede zou hebben gehouden. Het is een wat merkwaardig achthoekig gebouw met een groene koepel, in de jaren '30 gebouwd door een Italiaans zendingsgenootschap. Rondom deze plek spelen de meeste geschiedenissen zich af waar de evangelisten over spreken. Jezus' primaire werkgebied moet wel extreem klein zijn geweest, van Nazareth en Kana tot het Meer van Galilea, zoiets als het eiland Malta.

We namen ons intrek in een hotel in Tiberias, gelegen aan het meer van Galilea dat men daar natuurlijk het Meer van Tiberias noemt.

Ik was nog nooit in een omgeving gedomineerd door joden geweest en ging er altijd van uit dat de sabbat op zaterdag viel, net als de zondag gewoon een hele dag. Bleek dus van vrijdagavond zonsondergang tot zaterdagavond zonsondergang te zijn. Tiberias was net zo levendig die vrijdagavond als vroeger een provincieplaats in Nederland op zondagmiddag. Gelukkig was er een fastfood tentje open, het hotel had ook niets te bieden.

Zaterdagochtend eerst even terug naar Nazareth, toch vlakbij, voor een bezoek aan die kerk. Daarna reden we naar het natuureservaat Hula voor een wandeling door dit moerassige gebied en om onze uit Nazareth meegebrachte Falafel lunch op te eten. Vandaar richting Qiriat Shemona, een plaatsje bij de grens met Libanon. Een stuk voor dat dorp bogen we echter af naar het oosten voor een bezoek aan de Hoogte van Golan. Dat was bijzonder, bij het minste of geringste werd de weg daar naar toe afgesloten en met die oorlog in Syrië had ik er beslist niet op gerekend dat we hier zouden worden toegelaten. We werden naar een hooggelegen uitzichtpunt gebracht van waar je beneden in de vlakke de verlaten stad Quneitra kon zien liggen. Een eindje verderop had men een nieuwe nederzetting gebouwd om de in 1967 uit hun verwoeste stad gevluchte bewoners een onderkomen te bieden. De plek is van groot strategisch belang, een natuurlijke barrière tussen twee vijandige landen die duidelijk in het voordeel van Israël is. Op de terugweg zagen we een patrouillerende helikopter, men was waakzaam in dit gebied. Een kleine burcht, weggestopt in de heuvels, herinnerde aan de tijd van de kruisvaarders.

Teruggekomen in Tiberias ging de zon al bijna onder en kort daarna liepen de straten vol, de sabbat zat er weer op en men kon gezellig de stad in. Op een terras langs de oever van het meer natuurlijk weer Petrus vis gegeten, couleure locale, al helemaal hier, de plek waar de apostel van die naam zijn beroep uitoefende.

De volgende dag ging de reis verder naar Jeruzalem. Onderweg werd de plek aangedaan waar volgens de overlevering Johannes de Doper

zijn werkplek had. Daar zou ook Jezus door hem gedoopt zijn. Mensen in witte gewaden laten zich daar onderdompelen in het water van de Jordaan. Vanwege het hogere doel wordt de aanwezigheid van ratten daarbij getrotseerd. Het eerder genoemde nonnetje was er ook met haar gezelschap. Iedereen werd (opnieuw) gedoopt door water op het hoofd te gieten, maar zij wilde liever niet nat worden. Uiteindelijk mocht de dienstdoende priester dan toch een paar druppels op haar hoofddoek sprenkelen, wat een beetje verlegen giechelend werd ondergaan. Goed bestand tegen peer pressure deze dame.

Net even voor Jericho stopten we bij een kabelbaantje dat omhoog voerde naar het Sint Joris klooster. Een interessant gebouwtje dat hoog aan de rotsen lijkt te hangen. Zowel boven als beneden ziet het er spectaculair uit. Beneden gekomen brachten we wat tijd door in de lounge van een enorme overdekte markt. De reisbegeleidster was daar een goede bekende en de bedrijfsleider gaf ons twee grote dozen met gekonfijte dadels ten geschenke, bij wijze van appreciatie dat wij Jericho en meer in het bijzonder zijn bedrijf met een bezoek vereerden. Het ligt niet op de Jesus trail, dus vandaar.

Jericho is een redelijk uitgestrekte oase, beroemd als een van 's werelds oudste steden zonder veel betekenis in het heden. Nablus en Ramallah zijn nu de belangrijkste plaatsen in dit deel van Palestina, Jericho is iets van vroeger.

In Jeruzalem kregen we te horen dat het geboekte hotel vol was en we ergens anders zouden worden ondergebracht. Dat viel tegen. Ook hier speelde de orthodoxe feestkalender ons weer parten, het was paas-zondag en Jeruzalem stond bol van de pelgrims die de Heilig Grafkerk kwamen bezoeken. We keken even uit over de stad vanuit een betrekkelijk kaal parkje dat de tuin van Getsemane moest voorstellen. Daarna naar het vervangende hotel aan de rand van de oude stad en vervolgens aan de wandel in Jeruzalem. Via de Damascus Poort kwamen we er binnen en direct al kon je over de hoofden lopen. Met name in de Grafkerk was het duwen en trekken geblazen om vooruit te komen. Deze plek is in de vierde eeuw aangewezen door Helena, de moeder van Constantijn de Grote. Die voortvarende amateurarcheologe maakte een uitvoerige pelgrimstocht naar het Heilige Land en keerde terug met 'armen vol' relikwieën. Zo ongeveer het gehele kruis waaraan Jezus gestorven was werd meegebracht naar Constantinopel, en nog veel meer Jezus-paraferalia.

Keizer Alexios Komnenos gaf net als zijn voorgangers stukjes kruishout als geschenk aan vorsten in de christelijke wereld, dat was meer waard dan goud en juwelen.

Een lange rij bezoekers wurmde zich een paar treden af naar een passage langs de overblijfselen van het graf waarin Jezus ruim een etmaal gelegen zou hebben, althans volgens Helena. Bij een marmeren plaat stonden vooral vrouwen vol overgave met doeken daarop te wrijven, om iets van het bloed en zweet van Jezus mee te krijgen die daarop afgelegd zou zijn na zijn kruisafname. Of om de steen in te wrijven met verse olie, het is me even ontschoten. Nergens heb ik een duidelijker praktijkvoorbeeld van godsdienstwaanzin en religieuze hysterie beleefd als hier. Fascinerend en afstotend tegelijkertijd.

De evangelist Johannes schrijft over de kruisiging in geuren en kleuren maar schuwt de ironie niet. Het lijkt wel alsof hij met opzet een dubbele bodem in zijn tekst probeert aan te brengen. Hierop baseert Holger Kersten in zijn boek *Jesus lived in India* een fraai uitgewerkte samenzweringstheorie als zou Jezus helemaal niet aan het kruis zijn gestorven maar slechts schijndood zijn geweest. Zijn opstanding en verschijning aan zijn volgelingen wordt zodoende een stuk begrijpelijker. Argumenten zijn o.a. de verkeerde beschrijving van de begrafenisrite (in vergelijking met de informatie die Johannes eerder heeft gegeven over de omstandigheden van de verrijzenis van Lazarus) en de veel te korte tijd die is verlopen tussen kruisiging en vermeende dood. Aan de beschreven verwondingen overlijdt een gezond persoon niet zo snel. Verder de gierende haast waarmee men hem afvoert en naar een gereedstaande graftombe brengt. De Centurion die toezicht hield op het gebeuren zou in dit complot hebben gezeten, op zich niet onwaarschijnlijk aangezien zo'n officier betrekkelijk gemakkelijk om te kopen moet zijn geweest. Geld zal geen rol hebben gespeeld gelet op de kenelijke welstand van iemand als Josef van Arimathea.

Dwars door de binnenstad loopt de zogeheten Via Dolorosa met de negen 'statiën' van de kruisgang, beginnend met de veroordeling door Pilatus en eindigend bij de plek waar Jezus voor de derde keer zou zijn gevallen onder het kruis dat hij meestorste. Ook hier natuurlijk veel pelgrims die alles nalopen en in zich opnemen. Met links en rechts talloze winkeltjes loop je hier feitelijk door de bazaar. De statiën 10 t/m 14 waaronder Golgotha bevinden zich in de Grafkerk.

Teruglopend naar het hotel liep ik uit nieuwsgierigheid even langs het hotel waar we oorspronkelijk zouden logeren. Dat zag er veel beter uit en was ook gunstiger gelegen. Ik informeerde aan de balie waarom we hier waren geweigerd. Het lag voor de hand natuurlijk, het hotel zat vol pelgrims, in dit geval een grote groep uit de Oekraïne. Maar die zouden de volgende dag vertrekken en voor die avond was er wel een

kleine kamer beschikbaar, de laatste en niet zo comfortabel. Maar de volgende twee nachten was alles vrij en kon ik een kamer aan de voorkant krijgen met een balkon. Even de bagage opgehaald, reisleidster ingeseind dat er een wisseling was geregeld en de intrek genomen in de nieuwe herberg. Geen papierwerk, geen gedoe, gewoon mondeling geregeld.

Nu restte ons nog een laatste stop op de Jesus trail: Bethlehem. Om daar te komen moest een aparte excursie worden geboekt. Sowieso werd reizen op eigen gelegenheid afgeraden vanwege de gespannen situatie rondom de stad. Vlakbij was een enorme joodse kolonie verzezen, geheel ommuurd voor de veiligheid. Op de weg naar Bethlehem moest natuurlijk een controlepost worden gepasseerd waar werd vastgelegd wie de beschermde zone binnenging en waarom.

Over de historiciteit van de evangeliën bestaat gereede twijfel maar de indruk is vrijwel onontkoombaar dat theologen, kerkhistorici en 'Althistoriker' het in hun veelheid aan verschillende opvattingen tenminste over één ding eens zijn: van een geboorte in Bethlehem kan geen sprake zijn. Niettemin wordt deze episode die overigens alleen door Lucas wordt verhaald door vele gelovigen in ere gehouden. En uiteraard staat er een kerk op de plaats van de herberg waar Jezus het levenslicht aanschouwde. Deze Geboortekerk wordt beheerd door drie eigenaren: de Rooms Katholieke, de Armeens Orthodoxe en de Grieks Orthodoxe Kerk, net als de Heilig Grafkerk overigens. Onnodig te zeggen dat ze elkaar elk detail betwisten, soms gaan de dienstdoende monniken elkaar zelfs met bezems te lijf. Hoe het kan dat de gemoederen zo hoog oplopen werd me duidelijk toen ik kennismakte met de manier waarop ze wat probeerden bij te verdienen.

In de benedenruimte van de hoofdkerk is een zilveren plaat die de plek van de geboorte markeert, een must voor elke pelgrim die even aan te raken. Daarvoor vormde zich een lange wachtrij omdat de Armenen er een kerkdienst hielden en de ruimte zodoende bezet was. Onze excursiegids had een werkafspraak met een van de monniken. Tegen betaling leidde hij mensen via de uitgang die kelder in zodat je de rij kon skippen, en die was nu behoorlijk lang omdat die Armenen maar niet opschoten. Zo hebben ze allemaal hun business on the side en elkaar beloevend bewaken ze hun terrein door met grote bezems de kerkvloer te vegen tot aan de grens van hun territorium. En natuurlijk wil men elkaar de loef afsteken of op zijn minst bewerkstelligen dat die truc met de toeristen om de beurt aan de verschillende denominaties toevalt. We werden uiteindelijk naar binnen gelaten, snel naar die heilige plaat en vervolgens kregen we sissend te horen:

‘where’s the money?’ Natuurlijk is het schandalig je met zoiets in te laten maar anderzijds is het ook wel ongelooflijk grappig.

Terug in Jeruzalem bezocht ik de nieuwe stad die na 1948 was gebouwd, het Israëliësch West-Jeruzalem. Het gebouw van de Knesseth even bekeken en verder het kleine centrum, trots aangeduid als down town Jeruzalem door een taxichauffeur. Je kon er goed eten en wat er in het voetgangersgebied voorbij kwam gaf een aardige afspiegeling van de samenleving: modern geklede mensen en in het zwart geklede orthodoxe joden, compleet met hoog gedragen hoed en pijpenkrullen. Een recent aangelegde sneltram verbindt de beide stadsdelen.

Oost Jeruzalem is natuurlijk veel groter dan het oude deel binnen de stadsmuur maar dat was uiteraard het gedeelte waar de meeste belangstelling naar uitging. Buiten de Jesus trail heeft de stad natuurlijk nog veel meer te bieden, in het bijzonder de Klaagmuur en de Tempelberg.

De Klaagmuur is het enige dat overgebleven is van de tempel die hier heeft gestaan. Nadat de joodse opstand na vier jaar met veel moeite was neergeslagen liet de Romeinse veldheer Titus, de latere keizer, de tempel verwoesten in 70 CE. De joden mochten de plek niet meer betreden, een vroeg voorbeeld van een restraining order.

Voordien was het de belangrijkste plek geweest binnen het jodendom, de enige plaats waar het geoorloofd was aan de godheid te offeren. Daar hield men zich niet overal even strikt aan, zo werden in Egypte soms rammen geofferd, zeer tot ongenoegen van de plaatselijke bevolking, maar de tempel in Jeruzalem was sowieso de allerheiligste plek. Het moet er een ongelooflijke smerboel zijn geweest, een abattoir en crematorium ineen, en dat in die hitte. Voor de plaatselijke bevolking was de tempeldienst en de pelgrims die het trok de enige bron van inkomsten. Er leefden veel mensen van: herbergiers, geldwisselaars, souvenirverkopers, dieren handelaren, kleermakers en zo meer. Na de verwoesting van de tempel stortte deze tempeleconomie geheel in waardoor velen zich genoodzaakt zagen de stad te verlaten. Dat wordt door velen gezien als het begin van de diaspora.

Dat de joden door de Romeinen hun land werden uitgezet is echter een fabeltje, men ging gewoon op zoek naar een plek waar werk was, een mogelijkheid in het eigen levensonderhoud te voorzien. Natuurlijk werden veel joodse mannen, vrouwen en kinderen als slaaf meegevoerd naar Rome, de triomfboog van Titus geeft hiervan zeer beeldende informatie. Maar het merendeel van de joden is aanvankelijk gewoon in het land blijven wonen, onroerend goed verlaat je niet zo snel.

Als in 132 CE een nieuwe opstand tegen de Romeinen uitbreekt, verklaart een rabbi genaamd Akiva dat de belangrijkste leider, Sjimon Bar Kochba de verwachte messias is. Dat geeft uiteraard een extra impuls aan het geheel: met een messias aan het hoofd kan het niet fout gaan, immers daarmee komt een bijbelse voorspelling uit.

Aanvankelijk weten de joden onder aanvoering van Bar Kochba de Romeinen te verdrijven uit een groot deel van hun gebied. Gedurende twee en een half jaar bestaat zodoende een onafhankelijke joodse staat (met een eigen munt) waarin Jeruzalem zijn oorspronkelijke status terugkrijgt. Bar Kochba wordt Vorst van Israël genoemd. De opstand wordt door de Romeinen met grote moeite neergeslagen. Naar schatting laten ongeveer een half miljoen joden het leven. Anderen worden tot slaaf gemaakt of gedeporteerd, joodse politieke en religieuze leiders worden geëxecuteerd.

Als in 135 CE de opstand definitief is bedwongen verbiedt keizer Hadrianus alle belangrijke geloofsuitingen van het jodendom: de sabbat, de besnijdenis, studie van de Tenach. Het brengen van offers was al eerder komen te vervallen toen de tempel werd verwoest. De stad wordt nu definitief Aelia Capitolina genoemd en het wordt joden verboden zich daar op te houden. Velen verlaten het land waardoor van nu af het merendeel van de joden in de diaspora verkeert. De gebeurtenissen tussen 70 en 135 CE geven het joodse leven in het thuisland als het ware de genadeklap. Samen veroorzaken ze de finale – door economische neergang en cultureel religieuze onderdrukking geïnstigeerde – diaspora.

De achterblijvers zijn in de loop der tijden gearabiseerd, de oude broeders van de nieuw immigrerende joden van de vorige eeuw. In die zin lieten Ben Goerion en Weizmann zich over hen uit toen ze nog geloofden in een harmonieuze samenleving van Palestijnen en joden. Nadat ze hun mening hadden herzien, werden die Palestijnen al snel de Arabische tegenstrevers en later simpelweg de vijand.

De Klaagmuur heeft de status van een synagoge en ik zag er een groepje mannen met een jongetje dat zijn Bar Mitswa vierde. Achter een omheining stonden de vrouwen die erbij hoorden op stoelen om een glimp van het gebeuren op te vangen. Ik heb nagelaten een briefje tussen de stenen te stoppen met een klacht, flauwekul natuurlijk die gewoonte. Je komt er om te klagen over het verlies van de tempel en de teloorgang van het jodendom in de heilige stad.

Om deze openlucht synagoge te betreden moest ik natuurlijk door een poortje, de gebruikelijke airport security controle die je tegenwoordig

bij elk groot museum treft. Maar vandaar de berg op ging wat gemakkelijker, als ik me goed herinner. Je zat natuurlijk al in een safe zone.

Boven liep ik langs de Al-Aqsa moskee, gebouwd op de plek waar Mohammed een tussenstop maakte op weg van Mekka naar de hemel op het door de aartsengel Gabriël beschikbaar gestelde vliegende paard Buraq. Aldaar werd hij onderricht en keerde hij nog dezelfde nacht op aarde terug. Gabriël is duidelijk een go between in beide religies, hij bezoekt Maria en haalt Mohammed op.

Die moskee mocht ik niet binnen, de Rotskoepel overigens ook niet. Dit opvallende gebouw met zijn gouden koepel is het beeldmerk van Jeruzalem. Het staat op de plek waar Abraham zijn zoon Isaak had willen offeren en markeert de precieze plek waar Mohammed met Buraq zou zijn opgestegen. Heiliger dan dit krijgen we het niet gauw, al die religieuze mythen bij elkaar.

Komend vanaf de Tempelberg kwam ik in een bazaar terecht en vandaar in een klein stukje stad dat herinnerde aan het Romeinse Aelia Capitolina. Na een bezoek aan het historisch stadsmuseum in de Davidstoren die onderdeel is van de oude citadel, sloot ik het verblijf af met opnieuw een bezoekje aan West Jeruzalem voor een prettige maaltijd. Er was nog van alles te doen en te bezichtigen, maar voor die twee dagen was het nu wel mooi geweest.

Op weg naar de Dode Zee werd een tussenstop gemaakt bij de plek waar de befaamde Dode Zee-rollen zijn gevonden. Er is een informatiecentrum ingericht naast een klein wandelgebied over een bergpad met woestijnvegetatie. Goed te doen in de vroege ochtend, zo'n wandeling. Binnen werd een film vertoond waarin de ontdekking werd gememoreerd. De Dode Zee-rollen omvatten een collectie handschriften van meer dan 900 documenten, inclusief ruim 200 handschriften van de Tenach. Ze werden ontdekt tussen 1947 en 1956 in elf grotten in de buurt van de nederzetting van Qumran, een plaats op de Westelijke Jordaanoever aan de noordwestkust van de Dode Zee, ongeveer 12 kilometer ten zuiden van Jericho. De tot 1956 gevonden documenten zijn geschreven in het Hebreeuws, Aramees en Grieks. Ze dateren uit de periode ca. 250 BCE tot ca. 50 CE. Waarschijnlijk zijn ze rond 68 CE verstoep in de grotten.

De film gaf verder informatie over de vermoedelijke aanwezigheid van de sekte der Essenen in dit gebied, aan wie de rollen wel worden toegeschreven. Nogal suggestief wordt een verhaallijn gevolgd die de indruk moet vestigen dat Johannes de Doper tot deze sekte heeft behoord, een ascetisch levende commune van mannen die in zwijgzaamheid hun leven wijdden aan religieuze contemplatie. De bezoeker

wordt als het ware uitgenodigd zelf de stap te maken naar een nog beroemder lid van deze commune. Want waarom zou Jezus zelf niet hiervan deel uit hebben kunnen maken? In elk geval had hij zich 40 dagen teruggetrokken in de woestijn na door Johannes te zijn gedoopt. Dat getal 40 verwijst natuurlijk naar de 40 jaar durende omzwervingen van het volk van Israël waarover in Exodus wordt gesproken, ook in een woestijn.

Deze episode, Jezus zo ver weg van Nazareth, strookt niet erg met de passage uit het evangelie van Marcus waarin Maria en een paar broers en zusters van Jezus proberen hem tijdens een toespraak mee naar huis te nemen omdat ze hem voor gestoord houden. Alsof hij een zonderling is die van huis is weggelopen en waarover men zich zorgen maakt (Marcus 3-32). Je hoort het ze zeggen: 'waar hangt onze Jezus nu weer uit?' Wellicht was er gewoon sprake van meerdere charismatische predikers die tot het personage Jezus zijn samengevoegd. Dat zou ook een verklaring kunnen bieden voor het ontstaan van de eerste 'gemeente' van de Jezus sekte in Jeruzalem, een plaats waar hij nog geen week is geweest en dus geen volgelingen kan hebben gehad. Maar dit geheel terzijde.

De reis ging verder naar de Dode Zee waar gezellig kon worden gedobberd. Ik liet dat voor wat het was, die ervaring had ik in 2001 al eens gehad aan de Jordaanse kant. Het complex waar de ingang was gesitueerd bood alle faciliteiten van een zwembad, inclusief een eenvoudig restaurant. Voor de zee zelf moest een treintje worden genomen, de oever lag een flink stuk er vandaan. Gevolg natuurlijk van de snelle verdamping gekoppeld aan de grote afname van water uit de Jordaan, de enige voeding van de Dode Zee.

In zijn boek *AltNeuland* beschrijft Herzl hoe hij zich de joodse staat voorstelt een jaar of twintig na de oprichting binnen Ottomaans Palestina. Leuk detail daarin is een geul waardoor water stroomt van de Middellandse naar de Dode Zee. Door het flinke hoogteverschil levert die stroom enorm veel waterkracht. Aan de oever van de Dode Zee is dan ook een grote elektriciteitscentrale verrezen die een groot deel van het omringende land van stroom voorziet. Risico dat de Dode Zee 'overloopt' ziet Herzl niet. Gewoon een kwestie van voldoende water uit de Jordaan aftappen. Het klopt als een bus allemaal, nog steeds. Niet de techniek maar de politiek maakt dit project onuitvoerbaar.

Die avond was een overnachting gepland in een kibbutz nabij Arad, aan de rand van de Negev woestijn. Erg gastvrij was de ontvangst niet. Een maaltijd kon niet worden geserveerd omdat er geen personeel beschikbaar was wegens een bijeenkomst elders. Iemand kwam spe-

ciaal het hek voor ons open maken, de kibbutz was uitgestorven, iedereen leefde tegenwoordig elders. Op het terrein waren kleine huisjes gebouwd die als hotelaccommodatie dienst deden. De dame die het hek had geopend gaf ons de sleutels en kwam op ons verzoek later nog een keer terug om een kratje bier en een paar flessen wijn te brengen. Gelukkig hadden we aan de Dode Zee al gegeten, wel vroeg want daar hield de maaltijdservice al om 16 uur op.

Een kibbutz is de commune die ooit kenmerkend was voor de wijze waarop het socialistische Israël het leven buiten de steden had georganiseerd. Ze zijn een relict uit dit verleden, een goudmijn voor de oorspronkelijke bewoners die hiermee in vele gevallen een stuk bouwgrond bezitten dat veel geld waard is. Ook op dit punt is er veel veranderd in het land.

Vanuit Arad werd een bezoek gebracht aan Massada, een citadel op een rots bij de Dode Zee. Koning Herodes vluchtte in 40 BCE uit Jeruzalem naar deze plek omdat hij in gevaar was. Het fort van Massada werd tussen 40 en 4 BCE door hem uitgebreid, zodat het een veilige vluchtplaats werd. Na de val en verwoesting van Jeruzalem en de joodse tempel tijdens de Joodse Oorlog in 70 CE werd er op verschillende moeilijk toegankelijke plaatsen van het land nog verzet gepleegd tegen de Romeinse bezetters, onder meer door de fanatieke sekte der Zeloten bij Massada. Flavius Josephus vermeldt dat de Romeinen, toen zij de rots ten slotte innamen in 73, de dode lichamen van hun tegenstanders daar aantroffen, die dus massaal zelfmoord hadden gepleegd. Vaak wordt aangenomen dat het verzet bij Massada het allerlaatste was dat in het land werd gepleegd, en dat die massale zelfmoord een heroïsche daad is geweest. Aannemelijker is dat dit enkel een antwoord was op een totaal uitzichtloze situatie. Hoe het ook zij, het heeft aanleiding gegeven tot het ontstaan van de Massada mythe. In de Talmud wordt het verzet bij Massada niet genoemd, en het is vooral sinds het begin van de twintigste eeuw dat de plaats veel aandacht heeft gekregen.

Via een kronkelend pad gingen we de berg op, een hele klim maar het was absoluut de moeite waard. Het was de laatste excursie op deze reis, de afsluiting vond plaats in de badplaats Netanya. Ik had van daar liefst nog een uitstapje gemaakt naar Tel Aviv maar een busreis met openbaar vervoer trok me niet erg aan. Veel aanslagen werden er niet gepleegd in die periode, maar die paar die voorkwamen waren meestal gericht op bussen of busstations. Dan maar liever een dagje rondhangen op het strand. Natuurlijk ook weer vis gegeten.

Al met al was het een zeer boeiende reis door dit verscheurde land. Ik heb me er slechts sporadisch onveilig gevoeld maar was toch wel opgelucht toen ons KLM toestel als eerste permissie kreeg op te stijgen om 6 uur 's ochtends en we na korte tijd het Israëliësch luchtruim hadden verlaten. Er waren wat vijandelijkheden geweest tussen Israël en Syrië in de dagen ervoor, dus er kon van alles gebeuren. Dat de situatie in de regio tijdens mijn leven nog significant zal verbeteren, verwacht ik niet. Aan de andere kant, in 1986 dacht ik hetzelfde over de Muur in Berlijn.

Cyprus

Net als Sicilië heeft ook dit strategisch gelegen eiland een zeer gelaagde historie waarin vele heersers elkaar opvolgen of afwisselen. Na de Hellenistische periode (wat daarvoor is geweest sla ik maar over) kwam het eiland onder Romeins bestuur. Gedurende de 7^e tot en met de 10^e eeuw was het stuivertje wisselen tussen Byzantijnen en Arabieren, waarbij uiteindelijk de Byzantijnen het pleit voor zich wisten te beslechten. Daarna kwamen de uit Palestina verdreven kruisvaarders die op hun beurt werden gevolgd door de Venetianen. Van 1573 tot 1878 stond het eiland onder Ottomaans bestuur. Gedurende deze drie eeuwen vestigden zich vele Turken op het eiland, dat voordien vooral etnisch Grieks was geweest. Na de opening van het Suezkanaal werd het voor de Britten imperatief dat deel van de Middellandse Zee te beheersen, om zodoende de vrije vaart door het kanaal veilig te stellen. Zodoende zette men de Sultan in Istanbul onder druk het bestuur over het eiland aan hen over te dragen. Met een poortwachter in Gibraltar, een garnizoen op Malta en een militair steunpunt in het oosten controleerde deze koloniale grootmacht de gehele binnenzee. Overigens richtte men ook steunpunten in aan de zuidelijke kant van het kanaal langs de Rode Zee en de Golf van Aden. Daarmee werd de doorgang naar India veilig gesteld, iets waar Nederland prettig op kon meeliften. Naar Oost Indië was immers dezelfde kant op. Dergelijke staaltjes Britse machtspolitiek zijn lange tijd zo vanzelfsprekend gevonden dat men zich nauwelijks afvroeg hoe er tegenaan zou zijn gekeken als ze door Rusland of Duitsland zouden zijn bedreven. In dat meten met twee maten ligt mijns inziens de kiem van de Grote Oorlog die in 1914 uit zou breken.

Op 16 augustus 1960 werd Cyprus onafhankelijk en net als in Palestina lieten de Britten een gebied achter waarin twee verschillende bevolkingsgroepen elkaar naar het leven stonden, de Turkse islamitische minderheid tegenover de Griekse christelijke meerderheid. Dat leidde

in 1974 tot een coup, geïnstigeerd door de Griekse junta, die erop was gericht het eiland bij Griekenland aan te sluiten. Turkije reageerde hierop met een invasie, zich beroepend op een clausule in het onafhankelijkheidsverdrag waarin de mogelijkheid werd geboden in te grijpen als de status quo op het eiland werd aangetast. Sindsdien is Cyprus gesplitst in twee delen, het Turkse noorden en het Griekse zuiden.

In mei 2007 maakte ik in een groep een korte rondreis over het eiland waarbij de belangrijkste bezienswaardigheden werden aangedaan. Na aankomst op het vliegveld bij Paphos werden we naar een hotel in Limasol gebracht, een onopvallend gebouw in een weinig boeiende omgeving. Het plaatsje had het karakter van een Britse badplaats, hoogstwaarschijnlijk ooit zo ontstaan en gecultiveerd voor Britse strandtoeristen. Men sprak er Engels dus de drempel om daar vakantie te houden zal minder groot zijn geweest dan in Spanje in de jaren '60 en '70. Wie op zoek is naar een oord met de bijna overal in badplaatsen aanwezige Mediterrane sfeer komt in Limasol bedrogen uit. Maar goed, het lag niet ongunstig voor het maken van een paar dagtochten en na een paar dagen zouden we verkassen naar Paphos, een moderne luxe badplaats zonder pubs met lauw bier.

We reden naar het oostelijk gelegen Larnaca waar we de Agios Lazaros bezochten, een mooi kerkje in Byzantijnse stijl, gewijd aan Lazarus. Toen deze volgens de overlevering door Jezus uit de dood was opgewekt, leefde hij hier nog dertig jaar. In de kerk bevindt zich zijn graftombe. Verder de Hala Sultan Tekke moskee en het nabijgelegen zoutmeer. Het vormde een rustige afsluiting van de dag die was begonnen met een bezoek aan het Griekse deel van de hoofdstad Nicosia. De grens die beide delen van het eiland van elkaar scheidt loopt hier dwars door de stad. We maakten een wandeling door het Griekse deel, het was toen nog niet mogelijk ter plekke even de grens over te steken. Natuurlijk bood die stad het bekende beeld van een Byzantijns oord met Ottomaanse invloeden. We bekeken de kerk van Agios Ioannis en in het Byzantijnse museum een verzameling ikonen.

Rondom de stad waren de overblijfselen van de muren uit de Venetiaanse tijd duidelijk waarneembaar. De hoofdstraat van de oude stad is Ledra Street, tevens de scheiding tussen beide delen. Daar in de omgeving waren verschillende Ottomaanse herenhuizen te zien en verder de Omeriye-moskee en de vijftiende-eeuwse kerk Panagia Chrysalinotissa, de oudste kerk in Nicosia. Zolang je er niet teveel op lette viel die scheiding niet op, maar je bevond je wel degelijk vlakbij een harde

grens, zoals indertijd in Berlijn. Gelukkig is de situatie daar inmiddels wel veranderd.

Om het Turkse deel van het eiland te bezoeken moest een aparte excursie worden geboekt waarbij er vanaf de grensovergang een Turkse Betreuer aan het gezelschap werd toegevoegd. De enige mogelijkheid die in 2007 werd geboden was via Famagusta, aan het oostelijk uiteinde van de grens. Daar stak je de demarcatielijn over en via een buitenwijk van Nicosia ging je dan weer terug naar het zuiden. Een beetje krampachtig allemaal maar een hele verbetering met de situatie die tot voor een paar jaar had gegolden toen er geen enkel grensverkeer werd toegestaan. Wilde iemand perse van helft wisselen dan diende men eerst het eiland te verlaten om vanuit Griekenland of Turkije opnieuw in te reizen.

Na de grensovergang reden we langs het deel van de stad waar vroeger de toeristenwijk was geweest, Palm Beach. Het gebied is volledig afgesloten en gemilitariseerd. De gebouwen zijn leeggehaald, alleen de buitenkant staat er nog. Het is een echte ghost town. De rest van de stad was vrij toegankelijk, maar daar gingen we aan voorbij.

Wel werd even ten noorden van de ghost town de Venetiaanse burcht bezocht die heel toepasselijk Othello's Castle wordt genoemd. Famagusta was in die tijd een belangrijke doorvoerhaven voor goederen die uit de Levant werd aangevoerd, een stop op de Zijderoute. En Othello was de Moorse commandant van het garnizoen, bekend uit Shakespeare's toneelstuk en Verdi's opera.

Onze reisgids was hier geboren en wees met nauwelijks onderdrukte verontwaardiging het woonhuis van haar verdreven familie aan toen we daar langs reden. De Grieken waren in Famagusta ruim in de meerderheid maar ontvluchtten de stad tijdens het oorlogsgeweld waarbij het Turkse leger luchtaanvallen op de stad uitvoerde. Men verwachtte spoedig terug te kunnen keren, maar dat is nooit gebeurd. Sowieso volgde op de deling van het land een interne migratie van Turken naar het noorden en Grieken naar het zuiden. Nu, bijna een halve eeuw later, zullen weinigen nog de illusie koesteren ooit terug te kunnen keren naar hun vroegere woning.

Via de ruïnes van de stad Salamis reden we naar het plaatsje Kerunea, in het Turks Girne. Hier was echt de Mediterrane sfeer aanwezig die je in Limasol zo node moest missen. Het oude stadje heeft een pittoreske haven en een oud kasteel. En natuurlijk een gezellig centrum met kleine straatjes, winkeltjes en eettentjes. Na een paar dagen Grieks Cyprus kwam dit als een verademing. Eindelijk eens het Zwitser Leven gevoel, lunchen op een terrasje bij de zee.

Na de lunchstop reden we naar het zuiden voor een bezoek aan de ruïne van het Klooster van Bellapais. De naam is ontleend aan het Franse 'Abdij van Vrede'. Het is een van de mooiste ruïnes in gotische stijl in het Middellandse Zee gebied.

In het dorp Bellapais staat de 'Tree of Idleness', zo genoemd door de Britse auteur Lawrence Durrell die in de jaren 1950 en 60 in het dorp woonde en er zijn bekende roman *Bitter Lemons of Cyprus* schreef. Zijn vroegere woonhuis, Casa Limon Sok, ligt een eindje verderop, ik ben er even heen gelopen natuurlijk.

Via Nicosia terug naar Limasol voor een laatste overnachting.

De volgende dag stond het zuidwesten van het eiland centraal. De eerste stop was bij de archeologische zone rond de ruïnes van de Romeinse stad Kourion, prachtig aan zee gelegen. Het amfitheater is redelijk goed bewaard gebleven en in het huis van een zekere Eustolius waren mooie mozaïeken te zien. Verderop langs de kust verbleven we wat langer aan zee, voor de lunch en het strand. Het was bij de zogeheten Rots van Aphrodite waar de godin van de schoonheid volgens de Griekse mythologie uit het schuim van de zee zou zijn geboren. Cyprioten noemen hun eiland om deze reden vaak het eiland van Aphrodite. De laatste stop was bij Paphos waar in 1961 een groot mozaïek werd ontdekt. Inmiddels is er veel blootgelegd waarbij de meeste aandacht uitgaat naar vier grote Romeinse villa's, genoemd naar Dionysos, Orpheus, Aion en Theseus, elk met zeer goed bewaard gebleven mozaïekvloeren, een unicum in de gehele antieke wereld. Vlakbij bevinden zich oude koningsgraven en op een heuveltop staat het onvermijdelijke Byzantijnse klooster. Maar om die mozaïeken is het natuurlijk te doen, dat heeft Paphos op de kaart gezet.

We verbleven nog een paar nachten in een redelijk luxe strandhotel met mooi uitzicht op zee. Een prettig einde van een korte vakantiereis.

Malta

De geschiedenis van Malta en het nabij gelegen Gozo gaat heel ver terug, verderop komt dat wel ter sprake. Beperken we ons tot de meer recente historie dan is er natuurlijk de aanwezigheid van de Romeinen, na de splitsing van het rijk de Byzantijnen en vervolgens de Arabieren. In het kielzog van de kruisvaarders wordt Malta weer ingelijfd bij christelijk Europa en na in 1291 uit Palestina te zijn verdreven vestigt de Johannieten Orde zich in 1522 op het eiland, na 'tussenstops' op Cyprus en Rhodos. In 1530 geeft keizer Karel V het eiland voor eeuwig als leengoed aan de Johannieten die vervolgens te kampen krijgen

met toenemende druk vanuit het Ottomaanse Rijk. De ridders van de Johannierter Orde weten met enorme inzet van de rest van de bevolking de Turken echter te weerstaan en blijven tot 1798 heerser over het eiland, als ze worden afgelost door de Fransen onder Napoleon. De Fransen worden op hun beurt in 1800 alweer verdreven door de Britten die er zullen blijven tot de onafhankelijkheid in 1964. Het eiland vormt lange tijd het derde Britse steunpunt in de Middellandse Zee naast Gibraltar en Cyprus.

Begin mei 2012 verbleef ik een week op Malta, precies de periode waarin het weer omslaat van winter naar zomer. Ik logeerde in een hotel in St. Julians, een voorstadje van Valletta en samen met het naastgelegen Sliema het toeristen getto van het eiland.

Ik maakte een boottochtje dat van een havenhoofd in Sliema naar de Grand Harbour voerde. Aan de noordwestkant van deze natuurlijke haven ligt Valletta op een uitgestrekte landtong. De andere oever wordt onderbroken door een viertal 'creeks' waartussen zich kleinere landtongen bevinden die bebouwd zijn met een drietal kleine stadjes: Senglea, Vittoriosa en Kalkara. Na van boord te zijn gegaan nam ik eerst de tijd voor Valletta, de nieuwe hoofdstad van het eiland die door de Johannietiers was gebouwd nadat de Ottomanen definitief waren afgeslagen. Voordien was het meer centraal gelegen Mdina de hoofdstad.

Valletta is op en top een Mediterrane stad met een prettige uitstraling. Hier bevond zich eeuwenlang het internationale hoofdkwartier van de Johannierter Orde. Ik bracht een kort bezoek aan het voormalige paleis van de Grootmeester, een gebouw uit de 16^e eeuw dat later dienst deed als de ambtswoning van de Britse gouverneur. Malta had zeer te lijden onder de oorlogshandelingen tijdens WO II en koning George V eerde de stad op eenzelfde wijze als Stalin dat deed door ze de titel 'heldenstad' toe te kennen. Op de gevel van het paleis is de tekst van het briefje van de koning aan de gouverneur te lezen:

The Governor Malta

To honour her brave people I award the George Cross to the Island Fortress of Malta to bear witness to a heroism and devotion that will long be famous in history.

George R.I. April 15th 1942

Interessanter bleek de St. Johns Co-cathedral, in de 16^e eeuw gebouwd en gewijd aan Johannes de Doper. Het schilderij 'De onthoofding van Johannes de Doper' van Caravaggio is het pronkstuk van de kerk. De eerste paar honderd jaar had de kerk de status van religieus centrum van de orde, een conventskerk. Mettertijd werd de kerk steeds belang-